

ФІТОНІМИ В ХУДОЖНЬО-ПОЕТИЧНОМУ НАПОВНЕННІ БОРИСА ОЛІЙНИКА

Статтю присвячено аналізу фітонімів, які беруть участь у формуванні словесно-поетичних образів. Виокремлено символічне значення фітонімів, досліджено специфіку їх образно-визначальних особливостей функціонування в поетичних текстах Бориса Олійника, проаналізовано лінгвокогнітивні механізми актуалізації словесно-поетичних образів, що мають в своїй основі архетипну рослину семантику. Виявлено специфічні риси метафор Бориса Олійника.

Ключові слова: метафора, фітонім, семантика, мовна картина світу.

Діброва О.В. Фитонимы в художественно-поэтическом наполнении Бориса Олейника. *Статья посвящена анализу фитонимов, принимающих участие в формировании словесно-поэтических образов. Выделено символическое значение фитонимов, исследована специфика их образно определяющих особенностей функционирования в поэтических текстах Бориса Олейника, проанализированы лингвокогнитивные механизмы актуализации словесно-поэтических образов, имеющих в своей основе архетипную растительную семантику. Выявлены специфические черты метафор Бориса Олейника.*

Ключевые слова: метафора, фитоним, семантика, языковая картина мира.

Dibrova V.O. *Phytonyms in artistic and poetic content in Boris Oliynyk's texts. The article is devoted to the analysis of phytonyms which take part in formation of verbal and poetic images. Symbolical value of phytonyms is marked out, their specifics of figurative defining features functioning in Boris Oliynyk's poetic texts is investigated, linguo-cognitive mechanisms of verbal and poetic images updating which have archetypal plant semantics in the basis are analyzed. The peculiar features of Boris Oliynyk's metaphors are revealed.*

Keywords: metaphor, phytonym, semantics, language picture of the world.

Поетія Бориса Олійника є оригіальною в багатьох своїх аспектах – в образотворенні, використанні різних стилістичних фігур та тропів. Та чи не найголовнішою ознакою творів поета є лексичний зріз текстів. Словесно-художня реалізація автора широко презентує багатство української мови, а також уміння письменника оперувати словами. Серед лексичних засобів вираження авторського естетичного погляду на довкілля особливе місце належить фітонімам.

Метою цієї наукової статті є інтерпретація метафоричних одиниць на позначення фітонімів.

Об'єктом нашого дослідження стали фітоніми в поезіях Бориса Олійника.

Актуальність роботи зумовлена посиленням інтересу сучасної української лінгвістики до когнітивного аспекту дослідження мови, до з'ясування, яким чином мова інтерпретує світ, реалізуючи ментальні особливості нації та систему її цінностей. Відповідно до цього важливим і необхідним є завдання скласти уявлення про мовну картину світу фітонімів, що можливе лише за умови детального вивчення конкретних фрагментів.

Фітоніми у мовно-поетичній площині Б. Олійника досі не були об'єктом ґрунтовних досліджень, які мають велике значення для розвитку

антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства. Ряд учених досліджує етимологію фітонімів на предмет міфологічного й метафоричного світобачення (Л.М. Дяченко, В.В. Жайворонок). У центрі інших робіт – фразеологізми з фітонімами, які вивчаються крізь призму їхнього етнокультурного змісту (О.А. Куцик, Н.Д. Петрова). Популярний аспект дослідження фітонімів – їхні символічні конотації, у яких відбиваються фрагменти національних метафоричних картин світу (Л.І. Белехова, Т.В. Зайковська, М.М. Маковський, О.І. Потапенко). У деяких етнографічних джерелах символічні значення фітонімів розглядаються в контексті символіки рослин (М.Ф. Золотницький, С.П. Красіков).

Фітонім розуміємо як «власне ім'я будь-якої рослини» [8: 158]. Фітоніми, охоплюючи величезний лексичний пласт, є вагомою ланкою мови, оскільки вони відбивають давні знання про рослинний світ. Багато з них є донорськими зонами метафоризаційних процесів. Висока частотність використання фітонімів у поезіях свідчить про важливість ролі рослин у житті людини.

Культурна цінність слова як символу полягає не тільки в його здатності зберігати й повідомляти історичну інформацію, а й сприяти творенню художніх образів, заснованих на метафоричному баченні світу. Мислення метафорами й метоніміями є органічним для підсвідомості та свідомості людини, як це було встановлено Фрейдом-юнгівською школою інтерпретації символів на матеріалі вербальних асоціацій [9: 358].

У семантиці фітонімів процеси знаходять своє відображення наступним чином: отримання інформації різними каналами (зір, слух, смак, нюх, дотик), представлення отриманої інформації за допомогою різних моделей і структур, обробка інформації про зовнішній світ (метафора і метонімія). Передача інформації здійснюється непрямим способом, інформаційними каналами від покоління до покоління, від народу до народу у формі легенд, переказів та ін., що складає культурологічний аспект семантики фітонімів [7: 142].

Перенесення стереотипів рослинного світу на риси людської вдачі, дії, поведінку людини має метафоричну природу. Стереотипізація ознак рослин і закріплення їх за певним типом людей є подвійною, зворотною метафорою.

Метафоричні фітоніми в поезії Б. Олійника можна розподілити на три групи:

дерева (кущі) – дуб, верба, вишня, тополя, клен, явір, ясен, береза, ялина, сосна, осика, смерека, калина, терен, жасмин;

квіти та трави – любисток, троянда, мак, півонія, полин, ряс, м'ята, ковила, очерет, спориш та ін.

Наприклад: *О дивна ніч, о дика ніч жаги, / Коли тремтить і чадіє любисток!* [1: 105]; *Ось я торкнувся неторканих уст троянди* [4: 10]; *А там, над озерцем, простеньке небо з ситцю, / Неговіркий спориш, полин та осика* [2: 123]; *Та вже і нас гукає ковила / Вертатися на землю з перелета...* [5: 136]; *Чи знаєш ти, світе, як сиво ридає полин* [6: 139];

злакові культури, овочі та ягоди — *жито, пшениця, буряк, гарбуз, кавун*.

Наприклад: *З того, поганеш, / Що за кожну стеблину / Зганьблені сходи пшениці / З колін підведеш* [6: 68]; *І буряки, лютуючи на кузов, / Погладжують натовчені боки* [2: 59]; *Червоніли кавуни до сліз...*[2: 66]; *Реготали гарбузи облісли...* [2: 66].

Метафоричне вживання фітонімів стимулюється українською мовою, багатою на стилістично забарвлені слова, популярністю народних традицій, які активно відроджуються в Україні, а також схильністю українців до чуттєво-образного сприймання дійсності. Більш детально ми зупинилися на лінгвістичній інтерпретації метафоричних одиниць на позначення першої групи фітонімів — дерев та кущів, які мотивовані назвами осіб чоловічої та жіночої статей. Фітоніми, похідні від назв осіб жінок, кількісно і якісно переважають: персоніфікація об'єктів рослинного світу, спричинили актуальність диференційної ознаки «стать». Метафоризація назв рослин залежить не тільки від їх традиційної народної символіки, а й від значень граматичного роду. Деякі фітоніми жіночого роду асоціюються з особами жіночої статі, напр.: *береза, вишня, осика, калина* — дівчина, сестра, наречена; *верба* — жінка, вдова. Фітоніми *дуб, клен, явір* асоціюється з особами чоловічої статі: хлопець, чоловік, парубок. Деякі фітоніми здатні розповісти про художньо-поетичне наповнення поезій завдяки наявним у структурі образним, поняттєвим та символічним значенням.

Частотним є використання у мовно-поетичній площині автора фітоніма *дуб*. Дуб — символ сили, чоловічої могутності, священне дерево бога-громовика. В українському фольклорі образ дуба персоніфікує міцного, дужого, красивого парубка-козака та підсилює виражальне значення фітонімом *явір* — символ козацької сили та парубоцького здоров'я і вроди, єдності чоловічої краси і сили. Саме так Б. Олійник вживає засоби персоніфікації у використанні назв дерев, асоціюючи послідовників з молодими, дужими, повними сил людьми: *Без пишот, без промовця з графином води / Передам свої руки нев'янучим кореням / Молодих яворів і дубів молодих* [3: 12]. Фізичні властивості дуба, що виділяють його з-поміж інших дерев, зумовлюють його метафоричне значення в українській мові, де дуб виступає тисячолітнім символом. У легендах і казках давніх слов'ян дуб найчастіше є сакральним місцем, із яким пов'язана доля людини, а в цьому випадку місце, де створювалися казки для дітей: *Та не просто дуб / На криничний зруб, / А тисячолітній символ, / Під яким щодня місили / Для дітей казки...*[6: 108]. Фітонім *дуб* несе у Б. Олійника традиційне значення — 'сила, міць, чоловіча мужність': перебуваючи в оточенні епітетів (мудрі, статечні), підсилює загальний тон вірша, часто персоніфікується як активний діяч, виконуючи низку дій, притаманних людині, серед яких такі: *Тільки небо, тільки далеч синя-синя / Та дуби про щось зажурено шепочуть...*[1: 19]; *Як вели його ранком сивим / На останній земний рубіж, / Од розпуки всихали оливи / І стогнали від горя дуби* [3: 13]; *Навіть мудрі статечні дуби / Басили: «Люби»* [5: 44].

Верба — жіночий символ Світового Дерева, уособлення таємничої сили жінки, плодючості й материнства. Це дерево пов'язане з водою, отже,

символізує здоров'я і життя. Вербу вважали прадеревом життя, недаремно верби завжди садили обабіч шляхів: *Ідуть з важкими клунками понуро / Повз верби, що садили в юні літа, / Яких чимало вєсохло від жазури...* [3: 209]. На основі іманентної семи «сум» витворилося метафоричне значення 'стара засмучена мати': *Старіють важко: матері — як верби* [4: 78]. Дуже часто верба вживається з епітетами «стара», «сива», символізуючи стару печальну жінку, матір, вдову, що пройшла нелегкий життєвий шлях, повний болю і втрат, посивіла з горя, має трагічну долю: *Говорили-балакали дві верби за селом. / Потім тихо поплакали дві верби за селом./ А про що, А за чим говорили-балакали, потім тихо поплакали / Дві верби за селом?* [1: 50]. Автор персоніфікує і вербу, як активного діяча: *Верби зітхають* [4: 10]; *Молять верби мене — одпустить в Париж, / Щоб тобі в узголов'ї стати* [4: 30].

Одним із флористичних концептів української ментальності є калина. У народній свідомості символом України виступає саме калина, яка символізує також світлу пам'ять, стійкість і нескореність народу, адже ягоди калини довго не опадають, вони залишаються на кущах навіть в морози. Майже без символічного забарвлення цей фітонім представлено в тексті, де відтворено національний пейзаж: *Калина, ялина і Україна сплять...* [2: 21]. У структурі фітоніма *калина* провідним символічним значенням виступає Україна, батьківщина. Цей символ сформувався давно, з початком численних від'їздів українців до міст або навіть інших держав, де калина була рідкістю, відірваність людини від природи, сум за минулим, за батьківщиною. Отже, поет використав образ-символ «калина – Україна».

Можемо зробити висновки, що фітоніми в поезії Бориса Олійника яскраво експлікують українську етнокультуру. Встановили, що найпродуктивніші персоніфікація об'єктів рослинного світу: *дуб, верба, тополя та вишня*.

Вбачаємо перспективними подальші наукові пошуки вербалізованої символіки текстів Б. Олійника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007 – Т.1: За четвертою хатою. – С. 128.
2. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007 – Т.2: Камінь з душі. – С. 223.
3. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007 – Т.3: Вирок. – С. 256.
4. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007 – Т.4: Сива ластівка. – С. 96.
5. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007 – Т.5: Поєми. – С. 192.
6. Олійник Б.І. Вибрані твори: У 6т. – К.: ПТФ «Просвіта», 2007 – Т.6: Поєми. – С. 224.
7. Панасенко Н.І. Когнітивний ракурс семантики фітонімів у романських, германських і слов'янських мовах // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – Зб. наук. праць. Вип. 5. – Донецьк: ДонУ, 2002. – С. 134-142.
8. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М., 1978. – С. 200.
9. Подолян І.Е. Дослідження мовної картини світу на матеріалі вербальних асоціацій // Зб. ст. за доповідями Міжнародної наукової конференції «Проблеми зіставної семантики». – К.: Київ. держ. лінгв. ун-т. – 1999. – С. 357–361.